

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

2024 08 08

IVER POVLSEN, 1566-1622

Købmand og borgmester i København Hans levned og samtid

Michael Vinding, dr.phil.

Denne artikel omhandler Iver Povlsen,¹ købmand og borgmester i København, forfader til en Munk æt, hvoraf mange var præster.² Ætten er nu uddød i agnatisk linje.

Iver var søn af købmand og rådmand i Kolding, Povel Jensen, 1509-1572, der er forfar til flere kendte præsteslægter: Vinding (Winding), Anchersen, Munk og Povlsen.³

Povel blev i 1540 gift med Anne Ebbis; de havde to sønner, Jens, c. 1542-1592, og Peder, f. c. 1547. Efter Annes død i 1550 blev den 41-årige Povel gift med den 17-årige Else Sørensdatter Kjær, datter af Søren Mortensen Kjær (Paludan), borgmester og tolder i Kolding. Povel og Else fik flere børn, bl.a. sønnerne Søren, 1562-1640; Iver, 1566-1622; og Poul, 1572-1635.⁴

¹ I sin samtid var Ivers navn stavet Ifver (Iffver) Povelsen. Forskellige kilder har benyttet diverse stavemåder af efternavnet: Povelsen, Poulsen, Povllsøn, Povelsøn, Povelsen og Povelssen.

² Medlemmer af ætten har også benyttet efternavnet Munch og Munck.

³ For Povel Jensen, hans hustruer og børn, se Vinding 2023a.

⁴ For Jens Povlsen, se Vinding 2023b; for Søren Povlsen, se Vinding 2023c.

Iver Povlsens ungdom

Iver blev født i Kolding i 1566, knap 25 år efter sin ældste bror Jens Povlsen, hvis søn var forstander for Herlufsholm, provst Povl Jensen Kolding, 1581-1640.⁵ Der var tæt forbindelse mellem de to grene af familien. Da Povl Jensen Kolding i 1600 påbegyndte sine studier i København, boede han ”udj min farbroderss Iffver Povllsøns, fordom borgeMester udj Kiøbenhaffn.”⁶

Ivers ungdomstid er ukendt. Hvor gik han i skole? Blev han student? Hvornår kom han til København? Vi ved dog, at han som c. 26/27-årig blev gift i København med en rig enke (se s. 11).

Den Nordiske Syvårskrig, 1563-1570.

Iver blev født under Den Nordiske Syvårskrig, 1563-1570. I 1559 blev den 25-årige Frederik II konge af Danmark og Norge. Et hundrede år senere var Danmark i økonomisk ruin og amputeret efter tabet af Skåne, Halland og Blekinge pga. Fr. II's, sønnen Chr. IV's og sønnesønnen Fr. III's ekstravagante levestil, dyre byggerier, og især de kostbare krige, som de havde deltaget i.

Fr. II var en velbygget mand, der satte jagt og drikkegilder højt. Nye byggerier, Frederiksborg (1560), og senere (1574-1585) Kronborg, interesserede ham - ikke åndelige sysler.

Året efter at Fr. II var blevet konge i Danmark, blev den 26-årige Erik 14 konge af Sverige. Begge var sønner af succesfulde og velhavende konger - Christian III og Gustav Vasa. Fr. II og Erik 14 fik begge en tragiske død: Fr. II døde af druk, Erik 14 som sindssyg i fængsel.

⁵ For Povl J. Kolding, se Rørdam 1930; Ravnholt 1936; og Oldrup 2007.

⁶ Birket Smith 1877-1879: 250.

Efter sin kroning vendte Fr. II's fokus sig mod Øresund og Østersøen – og herredømmet over Norden. Hvis han havde ambitioner herom var de ikke mindre hos Erik 14. Uenigheden mellem de to kampaner drejede sig også ære, prestige og symboler: I 1563 krævede Fr. II, at svenskerne godkendte hans brug af Sveriges tre kroner i sit våbenskjold. Erik ville derimod bruge Danmarks tre løver og Norges ene løve i sit. Men stridens reelle kerne var herredømmet over Norden.

I februar 1563 kom et svensk gesandtskab til København via Helsingør. Delegationen var på vej til Tyskland, hvor man skulle finde en hustru til Erik 14. Men endnu vigtige: etablere alliancer med tyske fyrster i en fælles front imod Danmark. Det vidste Rigsrådet, der derfor forsøgte at forsinke svenskernes afrejse.

Delegationen talte i alt 54 mænd. Gesandten, rigsråd Sten Eriksen blev med sine 11 tjenere og fire drenge indkvarteret i købmand Markus Hess' gård i Kompagnistræde (se nedenfor). Eriksen var fortørnet over, at delegationen ikke kunne rejse. Tilladelserne fortsatte med at blive forhalet. Da Eriksen forsøgte at slippe væk ved Vesterport, besluttede man fra dansk side, at svenskerne ikke måtte forlade København. Således tilbragte svenskerne de næste måneder i reel husarrest. Da Eriksen blev fanget i at sende underretninger til Sverige blev han og hans ledsagere ført til Kalundborg og Dragsholm, hvor de blev fængslet.

I maj 1563 beskød tre danske krigsskibe nogle svenske krigsskibe ved Bornholm, men de blev bordet og opbragt. Nogle måneder senere erklærede Danmark Sverige krig. Fra dansk side forventede man en lynkrig. Krigen, Den Nordiske Syvårskrig, blev dog en langvarig affære med mange døde på begge sider. Begge lande var

på fallittens rand pga. de enorme udgifter til krigen. Nabolandene pressede på for at få fred, så handlen på Østersøen kunne genoptages. I december 1570 blev der sluttet fred. Freden ændrede ikke på magtforholdet mellem de to lande, men Sverige måtte betale overraskende store krigserstatninger.

Storkøbmanden Markus Hess, c. 1526-1590

I 1563, da krigen brød ud, var Markus Hess en 37-årig fremadstormende mand.⁷ Han formodes født i en af de store handelsbyer ved Øresund som søn af en Hans Hess. En yngre bror, Anders, drev handel i Helsingør, hvor han blev rådmand. Efternavnet antyder, at familien stammede fra Hessen i Tyskland.

Markus blev gift omkring 1558, c. 32 år gammel, med Lisbeth Bertelsdatter Kniphof, enke efter borgmester Peder Jensen, d. 1557. Med sig i ægteskabet bragte Lisbeth et par børn - og ikke mindst en formue, bl.a. en stor grund i Vingårdstræde og den store gård mellem Kompagnistræde og Snaregade, vest for Naboløs, hvor den svenske delegation boede i 1563 (se kort s. 16). Efter Lisbeths død i 1572 kom gården Markus' besiddelse.⁸

Ægteskabet mellem Lisbeth og Markus forekommer at være endnu et eksempel på, at en rig enke fra købmandsstanden, hvorfra rådmænd og borgmestrene blev hvervet, giftede sig med en ambitiøs yngre mand. Selv om Markus formentlig var etableret som handelsmand med støtte fra sin familie da han ægtede

⁷ For Markus (Marcus) Hess, se Friis 1979-84, og Rosenkrantz 1923.

⁸ Lisbeth blev begravet i Helligåndskirken sammen med sin første ægtefælle, borgmester Peder Jensen, d. 1557. Markus Hess lod ved Lisbeths død sætte en gravsten over hende.

Lisbeth, formodes hendes formue og forbindelser at have sat ham i stand til at udvide forretningen og starte flere nye handelseventyr.

Vi hører første gang om Markus Hess i 1559, da Fr. II anmodede ham om at forevise sig nogle 'tyrkiske' heste og en 'arabisk' sadel, som Markus havde bragt ind i landet.⁹

Under Syvårskrigen havde Markus flere hverv for staten, bl.a. leverede han betydelige mængder klæde til hæren. Markus må have tjent gode penge, thi under krigen var han i stand til at yde lån til kongen. I 1569 havde han 12 skibe under eget navn på søen. De sejlede bl.a. til Spanien, Portugal og Frankrig, hvor de købte salt og vin. Hvad der ikke blev solgt i Danmark blev afsat i byerne ved Østersøen, bl.a. Narva (Estland). Markus deltog fra 1566 i handlen på Island, hvor han senere fik kontrakt med staten på handel med svovl; han formodes også at have været involveret i handel med tran, et fedtstof udvundet af hvaler og marsvin, og som blev benyttet til belysning.¹⁰

Det er uvist, om Lisbeth og Markus havde børn. Efter Lisbeths død i 1572 giftede Markus sig (1576?) med den unge Margrethe Surbech, c. 1560-1602, datter af den islandske købmand Simon Surbech, 1530-1583.¹¹ Surbech var lensmand på Vespeneø (Vestmannaøerne) ved Islands sydkyst og fik skotterne, der lå i krig med England, til at kapre engelske skibe i området og erobre

⁹ Dette afsnit er baseret på Friis 1979-84. Det er uvist, hvor i udlandet Markus havde erhvervet hestene og sadlen.

¹⁰ På Gamborg Fjord ved Middelfart var der en omfattende jagt på marsvin, og byen havde således et trankogeri.

¹¹ Simon Surbechs søn var også kaldt Simon, 1568-1644. Han blev ligesom sin far borgmester i København.

deres tilholdssted i land. Surbech bosatte sig senere i København, hvor han i 1577 blev rådmand og i 1579 borgmester.

Få år efter at have ægtet Margrethe begyndte det at gå ned ad bakke for Markus. Grunden hertil kendes ikke. Muligvis havde han ekspanderet for voldsomt, samtidig med skærpet konkurrence fra nederlandske og tyske købmænd. I 1589 måtte Markus opgive posten som borgmester. Han påberåbte sig fattigdom og modtog støtte fra kongen til sit underhold. Markus døde i 1590.¹² Kort efter, c. 1592, giftede enken Margrethe sig med Iver Povlsen.

Markus og Margrethe havde en datter, Lisbeth, d. senest 1630, gift med Leonhard Metzner, d. 1629, en prominent embedsmand.¹³

Christian IV: Store ambitioner, bristede drømme

Da Chr. IV, 1577-1648, konge fra 1588, blev myndig i 1596 var han en 19-årig ung, ambitiøs mand med store planer for Danmark.

Han vil blive husket for at have anlagt byerne Christiania (Oslo), Kristianstad og Kristiansund, og Christianshavn. Samtidig blev der anlagt en ny by øst for Københavns gamle middelalderby. Den nye by, som fordoblede Københavns areal, fik navnet Ny København (Sankt Annæ By) og var afgrænset af Bredgade, Gothersgade (Ny Kongensgade indtil midten af 1660'erne) og Østervoldgade (se kort s. 18). Rosenborg Slot, som blev anlagt i

¹² Selv om Markus Hess i 1580'erne oplevede en økonomisk deroute, og hans formue ved sin død var en skygge af sig selv, ejede han dog stadig gården på Kompagnistræde og en stor ejendom i Vingårdstræde, som han havde arvet efter sin første hustru.

¹³ Lisbeths og Leonhards ægteskab gik ikke. Hun flyttede udenlands og beskyldte Leonhard for at overføre deres formue til udlandet.

1606, var den første bebyggelse i området. I 1631-1641 blev Nyboder anlagt, nordpå fra Sankt Annæ Skanse, hvor sønnen Fr. III anlagde kastellet.

Samtidig med de store byudviklingsprojekter byggede Chr. IV flere slotte og bygninger, som i dag står som vartegn for København: Rosenborg Slot, Børsen, Holmens Kirke, Rundetårn, Tøjhuset og Regensen. Og i Hillerød blev faderens slot Frederiksborg fra 1560 nedrevet og erstattet med et nyt prægtigt renæssanceslot.

De mange projekter krævede penge - mange penge. Øresundstolden og tolden på eksport af studer og korn, skæppede godt i kassen ligesom de mange afgifter og skatter internt i Danmark og Norge, men ikke nok. Købmændene, der drev handel med udlandet måtte også betale afgifter og told på import af varer.

Danske og norske købmænd og andre velhavere var involveret i handel med landene i det sydlige Europa og i det nordlige Afrika. Og i landene nordpå, specielt Island. Skibene var ejet af enkeltpersoner eller grupper af investorer.

Det var ikke kun de rige købmænd i København og de andre store byer i Danmark og Norge, som investerede i udenrigshandlen. Selv gejstlige deltog. Således skriver biskop i Odense, Hans Mikkelsen, 1578-1651, i sin dagbog i januar 1627: "Deltagerne i den spanske sejlads holdt rådslagning om revision af regnskaberne." Et par måneder senere solgte biskoppen sit spanske skib - måske pga. Kejserkrigen, under hvilken Jylland blev besat i 1627? Skibene indførte bl.a. citrusfrugter til Danmark:

”Borgmesteren i Nyborg sendte mig gyldne frugter, som for nylig var ført hertil fra Spanien” (marts 1635).¹⁴

Inspireret af specielt Nederlandene, så Chr. IV en potentiel vigtig indtægtskilde: udenrigshandel med landene uden for Europa, specielt i Østen. I 1616 besluttede han, at der skulle oprettes et Ostindisk Kompagni - det første aktieselskab i Danmark.

Adel og rige købmænd var under stort pres for at deltage. De største investorer var kongefamilien, borgmester Mikkel Vibe, og - noget overraskende - den berømte prof. Thomas Finche, 1561-1656. Det er muligt, at Iver Povlsen investerede i selskabet, men det kan ikke bekræftes. Forhåbentlig ikke, idet kompagniet blev en fiasko. I de efterfølgende år blev der oprettet mange handelskompagnier, bl.a. Det Islandske Kompagni i 1619.¹⁵

Den økonomiske situation ændrede sig radikalt i 1620'erne pga. krige. I 1611-1612 var Chr. IV gået i krig imod Sverige (Kalmar krigen). Krigen endte uafgjort, men Chr. IV var heldig med at få en stor krigsskade erstatning fra Sverige. Få år senere, i 1618, startede den såkaldte Trediveårskrig, som over de næste årtier lagde det meste af Europa i ruiner. Der var tale om krig mellem tilhængere af katolicismen og tilhængere af protestantismen (lutheranerne), men lige så vigtigt mellem Europas stormagter om den politiske magt på kontinentet.

Chr. IV ønskede at deltage i krigen. Rigsrådet afslog, men i 1625 besluttede kongen at deltage som hertug af Holsten. Chr. IV led i 1626 et svigende nederlag i Nordtyskland til den tyske kejser, og

¹⁴ Riising og Seidelin 1991.

¹⁵ For handelskompagnierne, se J. Marcussen (hjemmeside).

året efter invaderede kejserens tropper Jylland. Chr. IV's prestige havde lidt ubodelig skade og økonomisk var han i knæ.

Selv om Chr. IV var gået i krig som hertug af Holsten og imod Rigsrådet ønsker, kom krigen til at gøre ondt i Danmark - ikke kun i Jylland, hvor kejserens tropper - og Chr. IV's lejesoldater - hærgede. Det må antages, at udenrigshandlen led. Ligeledes må den velstillede del af befolkningen have lidt, idet den blev bedt om at bidrage til krigen.

Således skriver biskop Mikkelsen i sin dagbog i juli 1627: "Jeg drog til Nyborg på grund af Salling herreds præsters strid om kontributionen til krigen." Og januar 1628: "Kgl. Majestæt talte med mig på Københavns Slot. Efter at have hørt prædiken på slottet forelagde jeg og biskoppen over Skåne for Majestæten min erklæring om kontribution til krigen." September 1628: "Rigets kansler... fordrede en vilkårlig kontribution fra de fynske præster til underhold af hundrede soldater." Og endelig 16. maj 1629: "Der bredte sig rygter om, at der var sluttet fred mellem kejseren og kongen."¹⁶

Freden i Lübeck, som blev indgået 12. maj 1629, var overraskende gunstig for Chr. IV: han mistede enkelte områder i Tyskland, men fik lov til at beholde Jylland mod et løfte om ikke i fremtiden at blande sig i kejserrigets anliggender.

Chr. IV var økonomisk i knæ og manglende konstant penge. I den ubrudte fredsperiode 1629-1643 forsøgte kongen og rigsrådet at rette op på den økonomiske situation, især ved at hæve skatter og toldafgifter. Men ekstra indkomster til staten blev brugt til den

¹⁶ Riising og Seidelin 1991.

talrige kongefamilies underhold og kongens bygningsprojekter - og afbetaling af gæld. Ved at hæve skatter og toldafgifter, specielt i Øresund, var staten i fare for at dræbe gåsen med de gyldne æg.

Nederlandske og svenske købmænd drev omfattende handel i Østersøen, og de stigende toldafgifter ramte dem hårdt. I 1643 havde de fået nok. I december påbegyndte Sverige et angreb på Danmark. General Torstenson invaderede Jylland, og nogle måneder senere marcherede svenskerne ind i Skåne. Det lykkedes den danske flåde at holde svenskerne og Nederlandene stangen, men i 1644 gik det galt da Chr. IV i slaget ved Femern (Kolberger Heide) mistede sit højre øje. Sverige og Nederlandene accepterede efterfølgende fred, men Chr. IV tabte bl.a. Gotland og nogle norske provinser - og blev tvunget til at nedsætte Øresundstolden. Danmarks storhedstid var forbi! Chr. IV døde få år senere, i 1648, som en skuffet, bitter, nedbrudt mand.

Iver Povlsen første tid i København

Jon Olafsson nævner, at der var fire borgmestre i København, da han kom til byen i 1615, bl.a. Mikkel Vibe¹⁷ og Iver Povlsen, og at de ”var alle fattige mænds sønner, som måtte bede om brød, da de først kom til Kjøbenhavn, men ved Guds nåde og villie blev de mægtige mænd, som erfaringen viser.”¹⁸ Det er forkert: Ivers far Povel Jensen var ikke ubemidlet og fattig – han var i en ung alder en holden mand.¹⁹

¹⁷ For borgmester Mikkel Vibe, se Friis 1979-84.

¹⁸ Bløndal 1905: 57.

¹⁹ Vinding 2023a. Green omtaler således Povel Jensen som ’den rige borger i Kolding’ (2001: 142).

Iver Povlsen, 1566-1622, og Mikkel Vibe, 1565-1624, var jævnaldrende og kom begge fra Jylland. De har formentlig i deres unge dage måtte arbejde hårdt inden de blev del af Københavns borgerlige elite.

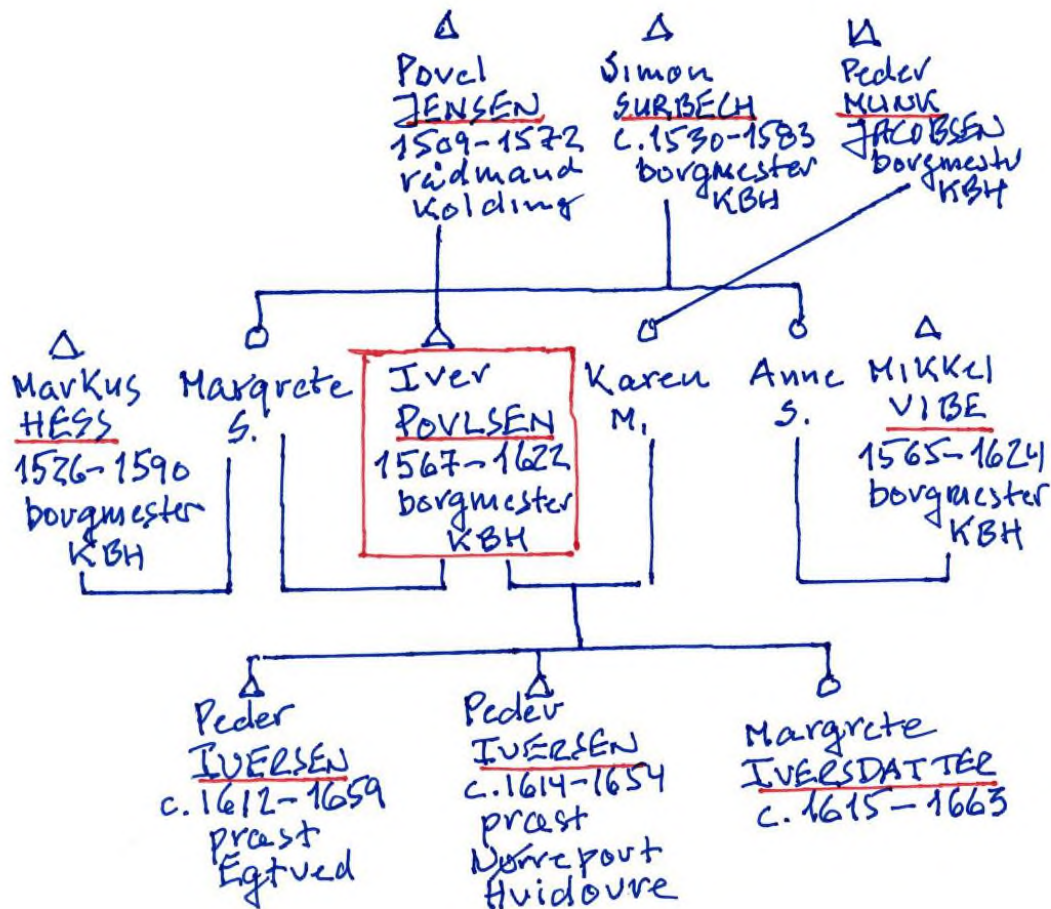
Men der var en afgørende forskel: Iver havde, så vidt vides, ingen familie i København, hvorimod Mikkel havde en ældre bror Christen, 1557-1605, der allerede havde etableret sig i byen. Og så havde brødrene en farbror, Jens Vibe, 1530-1594, der i 1591 blev rådmand i København og senere værge for Helligåndskirken. Jens må således have været rig. Da han døde i 1594 satte Christen en mindetavle over ham i Helligåndskirken. Jens var enkemand men formentlig uden efterkommere, hvorfor hans formue formodes at være gået til nevøerne Christen og Mikkel.

Mikkel Vibe arbejdede for handelsmanden og borgmester Markus Hess. Da Mikkel var ansat for Hess rejste han ikke blot til Island, men også til Spanien, England og Rusland.

Iver arbejdede formentlig også for Markus Hess, men der foreligger ikke dokumentation herfor. Det vigtigste indicium er, at Iver efter Hess' død giftede sig med dennes enke Margrethe; hvis han ikke havde arbejdet for Hess, havde han givetvis ikke kendt Margrethe så godt, at de blev gift kort efter Hess' død.

Iver Povlsens ægteskab med Margrethe Surbech, d. 1602

Margrethe var i en ung alder blevet gift med Markus Hess, der var ældre end hendes far. Efter Hess' død i 1590 tog Margrethe revanche og giftede sig med en ung mand, Iver Povlsen, der var knap 40 år yngre end Hess! Brylluppet formodes at have fundet sted i 1592, dvs. da Iver var c. 26 år gammel.

Iver Povlsens familie.

Det vides ikke, hvor Iver og Margrete boede efter deres bryllup og indtil Margretes død i 1602. Margrethe var - til trods for sin afdøde husbonds påberåbte fattigdom - en rig enke, der ejede flere ejendomme, bl.a. i Vingårdstræde og Skt. Gertrudstræde.²⁰

²⁰ I perioden 1547-1581 havde vognmændene et lavshus (matr. 62) i Skt. Gertrudstræde. I 1600 var Margrethe Surbech, d. 1602, opført som ejer. Margrethes enkemand Iver Povlsen ejede ejendommen 1607-1609, hvorefter Margrethes søster Anne overtog ejendommen, som igen i 1620 var ejet af vognmændene, der havde et lavshus med 3 boliger.

Gården i Kompagnistræde, som hun havde arvet efter sin mand Markus Hess, solgte hun året efter hans død.

I 1600 giftede Margrethes søster Anne sig med Mikkel Vibe, der var enkemand. Iver og Mikkel blev således svogre.²¹

Stamtavle over Den Vindingske Slægt oplyser om Iver Povlsen:²²
*1595 medlem af Skydeselskabet i København [c. 29 år gammel].²³
 1599 er muligt den Iver Poulsen, for hvem brødrene Christen og Mikkel Vibe, borgere i København, fik søpas, da de for nogen tid siden havde sendt ham til Stockholm for at forrette deres forretninger og handel på tre af deres egne skibe, som de havde sendt derop, ladet med salt og andre varer, som han skulle sælge der, og forhandle sig andre varer.
 [I juli] 1602 får Axel Gyldenstjerne, Axel Brahe og Christian Holck på deres udsendelse til Storfyrsten i Moskva pålæg om at hjælpe borger i Helsingør Anders Hess og borger i København Iver Poulsen på sine børns vegne, da de skal have en anselig sum penge at fordre hos Storfyrsten, og agte at begive sig ind i landet og gøre fordring på deres tilgodehavende.²⁴*

²¹ Spillede Iver og Margrethe en rolle heri?

²² NN 1926: 18-19. Teksten er redigeret.

²³ Hellig Trefoldigheds Laug, et købmandsgilde, nævnes første gang i 1443. Det havde et hus (opført 1591?), kendt som Det Danske Kompani, i nuværende Kompagnistræde. Kompagniet hed fra 1673 også Skydeselskabet, og fra 1776 Det Kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskab. Resen gengiver en inskription fra huset: ”*Denne Huus kaldis den Danske Compagni/ For Brøderskab som boer der udi:/ Hellig Trefoldigheds Laug kaldis det oc med Ære/... 1591.*” (1668: 288).

²⁴ Formålet med rejsen var at arrangere ægteskab mellem Fr. II's yngste søn Hans, og Xenia, datter af Zar Boris Godunov. Hans rejste til Moskva i september 1602, men døde kort før brylluppet.

Margrethe døde i 1602. Som velstillet borger betalte Iver for en gravsten i Helligåndskirken over Margrethe og hendes første ægtefælle, Markus Hess. Iver fik også sin afdøde hustrus unge datter gift med en indflydelsesrig mand.

Iver Povlsens ægteskab med Karen P. Munk

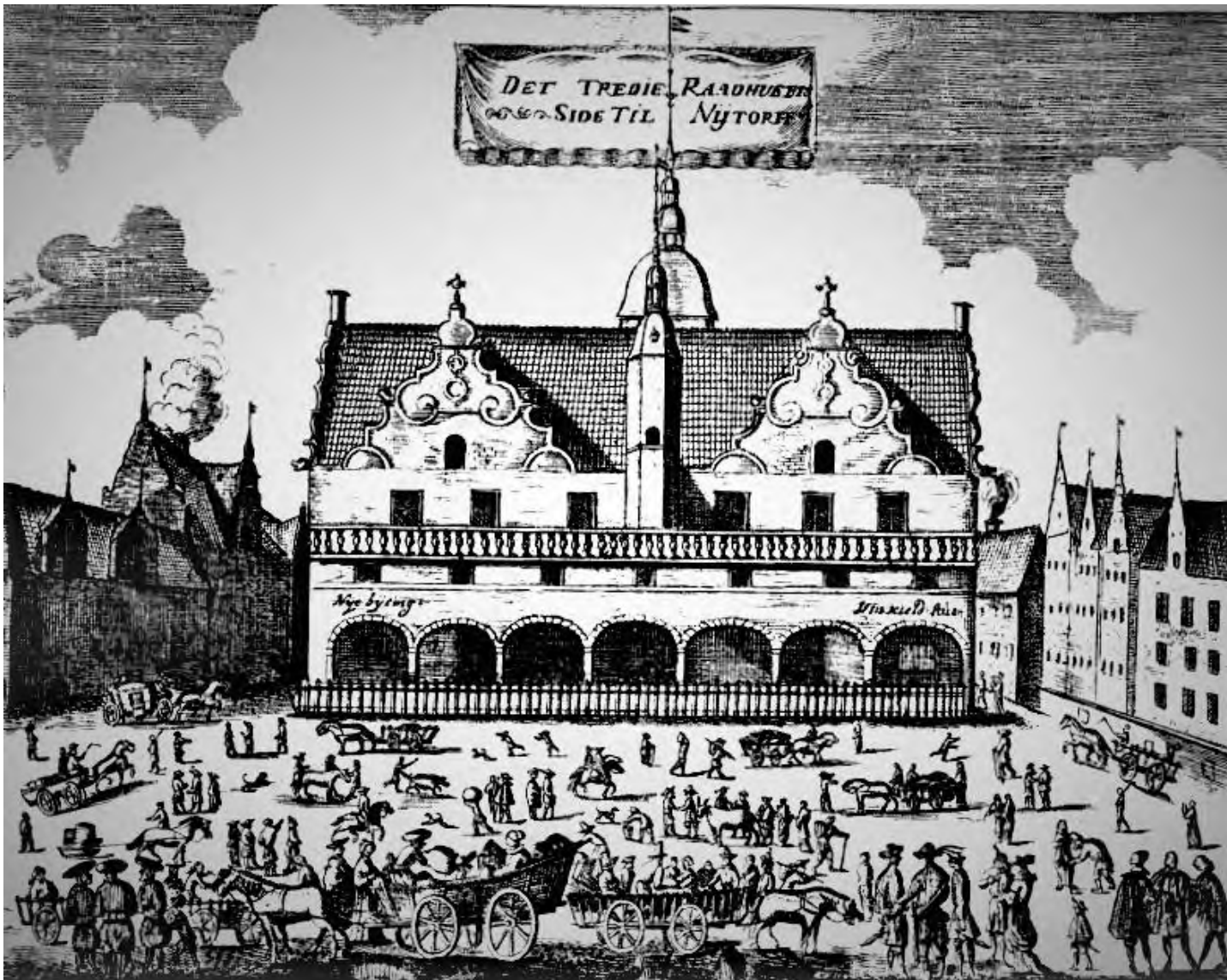
Efter 'sørgeåret' blev enkemanden Iver Povlsen i 1603, c. 37 år gammel, gift med Karen Pedersdatter Munk, c. 1580-1650, datter af borgmester i København Peder Jacobsen Munk, f. 1537 i Holstebro, søn af Jacob Nielsen og Karine Pedersdatter.²⁵

Parret boede på en stor gård (gavlhus) på den østlige side af Nytorv, lidt syd for nuværende Nygade. Iver står opført som ejer i 1609, men kan have erhvervet ejendommen tidligere.²⁶ I 1620 købte Iver nabohuset, som Karen solgte efter Ivers død.²⁷ Karen boede i hovedhuset indtil sin død i 1650, hvorefter arvingerne senest 1652 solgte ejendommen. Huset og nabolaget nedbrændte i 1685, hvorefter Nygade (del af Strøget) blev anlagt.

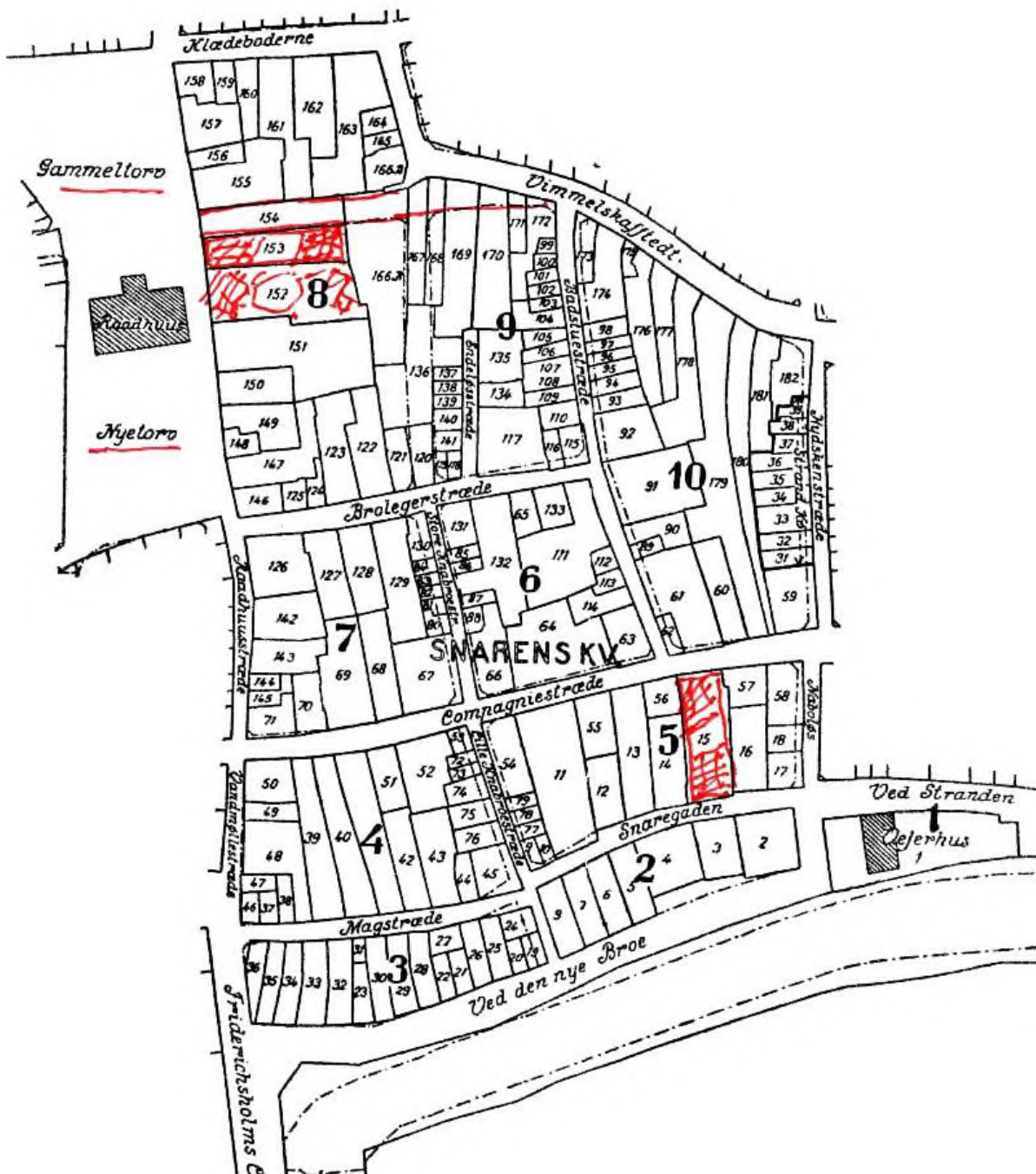
²⁵ For Peder Jacobsen Munk, se Rørdam 1887. Karine var datter af Peder Munk til Kvistrup Gods.

²⁶ Gården, som var opført i 1581, tilhørte Sophie N. Ulfstand, gift med Claus M. Podebusk til Krapperup. Sophie fik en grim fødsel: hendes mor døde i barselseng i 1575 - dagen efter hendes far døde!

²⁷ Det er uvist hvornår Karen solgte nabohuset, men i 1633 står en enke Kirsten, som ejer (Ramsing 1945: 71). Se også Lindahl 1982: 4

Københavns tredje rådhus på Gammeltorv efter Chr. IV's ombygning, 1608-1610. Bagsiden set fra Nytorv. Rådhuset blev opført i 1479. Det blev ødelagt under Københavns brand i 1728. Ifølge Malling stod Iver Povlsen for ombygningen. Til højre (øst) de gavlhuse, hvor Iver og hans hustru Karen boede. Resens Atlas Danicus 1677. Efter Lindahl 1982.

Snares Kvarter, syd for Vor Frue Kirke med Københavns Rådhus mellem Gammeltorv og Nytorv. På den østlige side af rådhuset ses to matrikler, 152 og 153, hvor Iver Povlsens gavlhuse var beliggende. Nord herfor matrikel 154, som efter branden i 1728 blev til Nygade. Nederst i billedet ses matrikel 15, hvor Markus Hess havde sin gård. Det var her, at rigsråd Sten Eriksens store svenske delegation reelt var i husarrest i 1563.

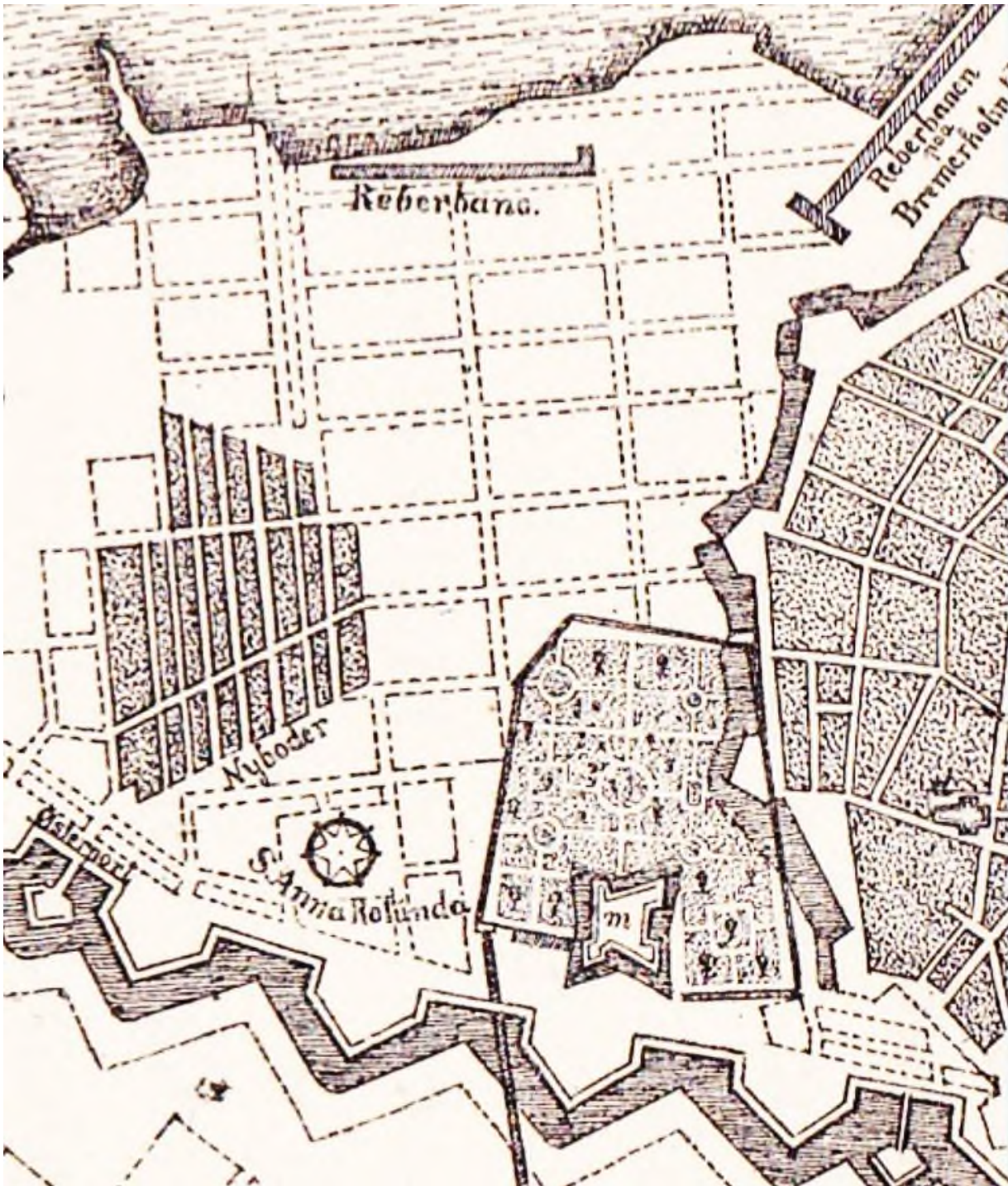
- Stamtavle over Den Vindingske Slægt oplyser om Iver Povlsen:²⁸
- 1604 [c. 38. år] Medlem af Det Danske Kompagni i København.
- 1606 Rådmand, valgbrev som en af den borgerlige stands fuldmægtige ved Prins Christians valg til tronfølger.
- 1609 Skøde af Kronen på en gård i Kolding, som hans afd. fader beboede, en stald og staldgård syd for Kolding, og et stykke toftejord og et andet lille stykke jord imod Stubholt.
- 1614 Bevilling at holde et offentligt herberg i det hus, som han havde bygget uden for Københavns Østerport.
- 1615 Borgmester i sin svigerfars sted.
- 1615 Forstander for Vor Frue Skole.
- 1619 Gav med sin hustru en gård ved syv boliger i St. Clements Stræde til de fattige i København.²⁹
- 1620 Ejede en gård og fem boder på Gammel Torv, en krohave øst for Adelvejen uden for Østerport [ved Kgs. Nytorv] og jord uden for Vesterport, og af Christian IV skøde på en gård i nærheden af Nikolaj Kirke.
- 1620 med andre borgere privilegium på en reberbane mellem farveriet (Farvergade) og Vandkunsten.
- 1621 Deltager i handlen på Island og fik sammen med andre deltagere bevilling til at opføre en reberbane uden for Østerport.

Iver Povlsen var en rig mand, der ejede mange ejendomme i København. Foruden ovennævnte ejendomme, ejede Iver en grund i den sydøstlige ende af Christianshavn.³⁰

²⁸ NN 1926: 18-19. Teksten er redigeret. Se note 23 vedr. Det Danske Kompagni.

²⁹ Matrikel 140, nu Frederiksberggade (etableret efter branden i 1728), i den vestlige ende af Strøget, tæt ved Rådhuspladsen.

³⁰ I dag Torvegade 55-57.

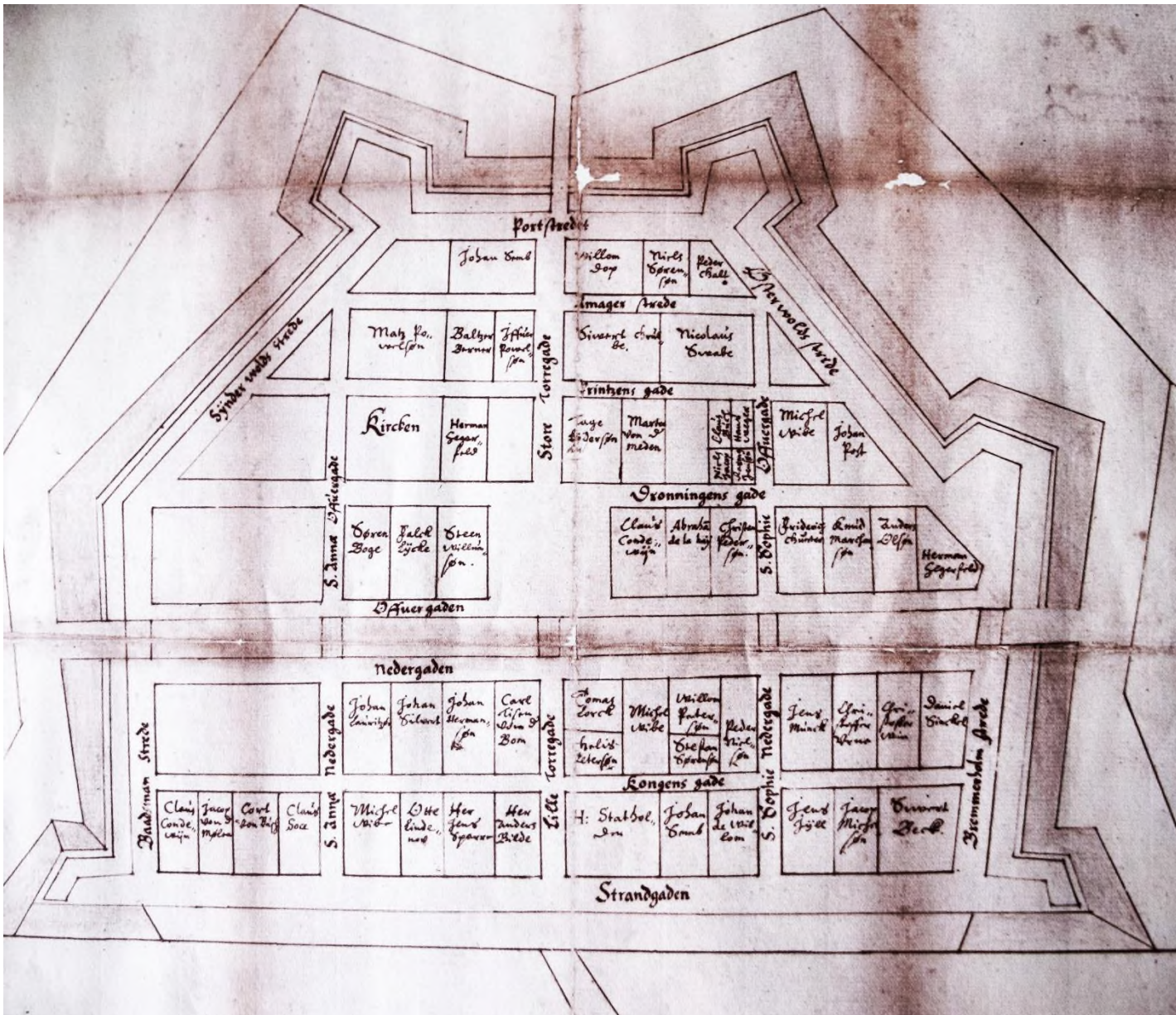
Skitse kort 1699 over Ny København, se fra vest mod øst. Nederst Rosenborg. Øverst en reberbane ved nuværende Amaliegade og Amalienborg - sandsynligvis den, som Iver Povlsen og andre deltagere på handlen på Island i 1621 fik lov til at opføre.

Christianshavn

I 1610'erne tog Chr. IV initiativ til at bygge en ny by mellem København og Amager - Christianshavn. Kongens ingeniørofficer, hollænderen Johan Semb, blev beordret til at lave en byplan. Den nye by skulle være en fæstningsby og hjemsted for især købmænd. Sembs første skitse blev afvist, men i december 1617 godkendte kongen Sembs andet udkast til en plan for den nye by. Udkastet er gået tabt, men en kopi fra c. 1625 viser den nye by med navnene på ejerne de enkelte grunde. Christianshavn endte stort set at følge Sembs byplan.

Ejerne af grundene på Christianshavn var Københavns storkøbmænd, der typisk også var borgmestre og rådmænd, enkelte adelige, John Semb og andre udlændinge, bl.a. tyskere, hollændere, og skotter - og den kendte kaptajn Jens Munk. Chr. IV har givetvis presset Københavns elite til at købe en grund i den nye by. Johan Semb, Mikkel Vibe og rentemester Sivert Beck erhvervede flere grunde, andre en enkelt. Iver Povelsen købte en grund på hjørnet af Store Torvegade og Prinsens Gade (Prinsessegade) i byens sydøstlige ende ved volden ud imod Amager.

De bedste grunde lå langs Strandgaden, hvor grundejerne havde direkte adgang til vandet, hvilket var en stor fordel for storkøbmænd som Mikkel Vibe med skibe. Grundene i byens sydøstlige del ved volden var mindre attraktive pga. manglende adgang til vandet, sumpe og oversvømmelser.

Kopi c. 1625 af Sembs 1617 skitse til en plan for Christianshavn. Øverst i skitsen, på venstre side af Store Torvegade på vejen ud mod Amager, ses Iver Povlsens grund.

På kortet fra c. 1625 ses øverst Iver Povelens grund. Lidt nedenfor på kortet (nordøst), på hjørnet af S. Annæ Gade og Prinsensgade, ses en grund markeret 'Kirchen'. Det var her Chr. IV i 1640 byggede den første kirke på Christianshavn. Kirken forfaldt med tiden, og i 1696 byggede Chr. V en ny kirke, Vor Frelses Kirke, på den anden side af S. Annæ gade; i 1752 fik kirken sit berømte spir.

Området øst for kirken var en sump. Et meget ubehageligt sted. S. Annæ Gade endte ved volden, hvor der i 1669 blev opført en mølle, Lille Mølle. På vejen mellem kirken og møllen var fattigkirkegården, anlagt i forbindelse med pesten i 1711, hvor kister af og til kom op til overfladen når området var oversvømmet. Øst herfor, tæt ved hovedindgangen til nuværende Christiania, var en stor kule (hul), hvor natmænd tømte afføring og andet affald. Efter talrige klager, bl.a. fra kirken, over den ulidelige stank, blev latrinen flyttet til Kløvermarken i 1779.

Iver Povelens boede ved Nytorv i et stort gavlhus ved siden af byens rådhus. Hans svoger, Mikkel Vibe, byggede i 1620'erne en standsmæssig gård i Strandgade. Ivers grund lå i et uattraktivt område, og han har givetvis ikke haft planer om at bygge en gård til sig selv. Det formodes, at han, som borgmester og rig købmand, købte grunden for at stille Chr. IV tilfreds - og som investering med salg for øje. Der gik ikke mange årtier før de store grunde var udstykket i mindre lodder, og med tiden endte Christianshavn som et slumkvarter med stor fattigdom.

Vingårdsstræde

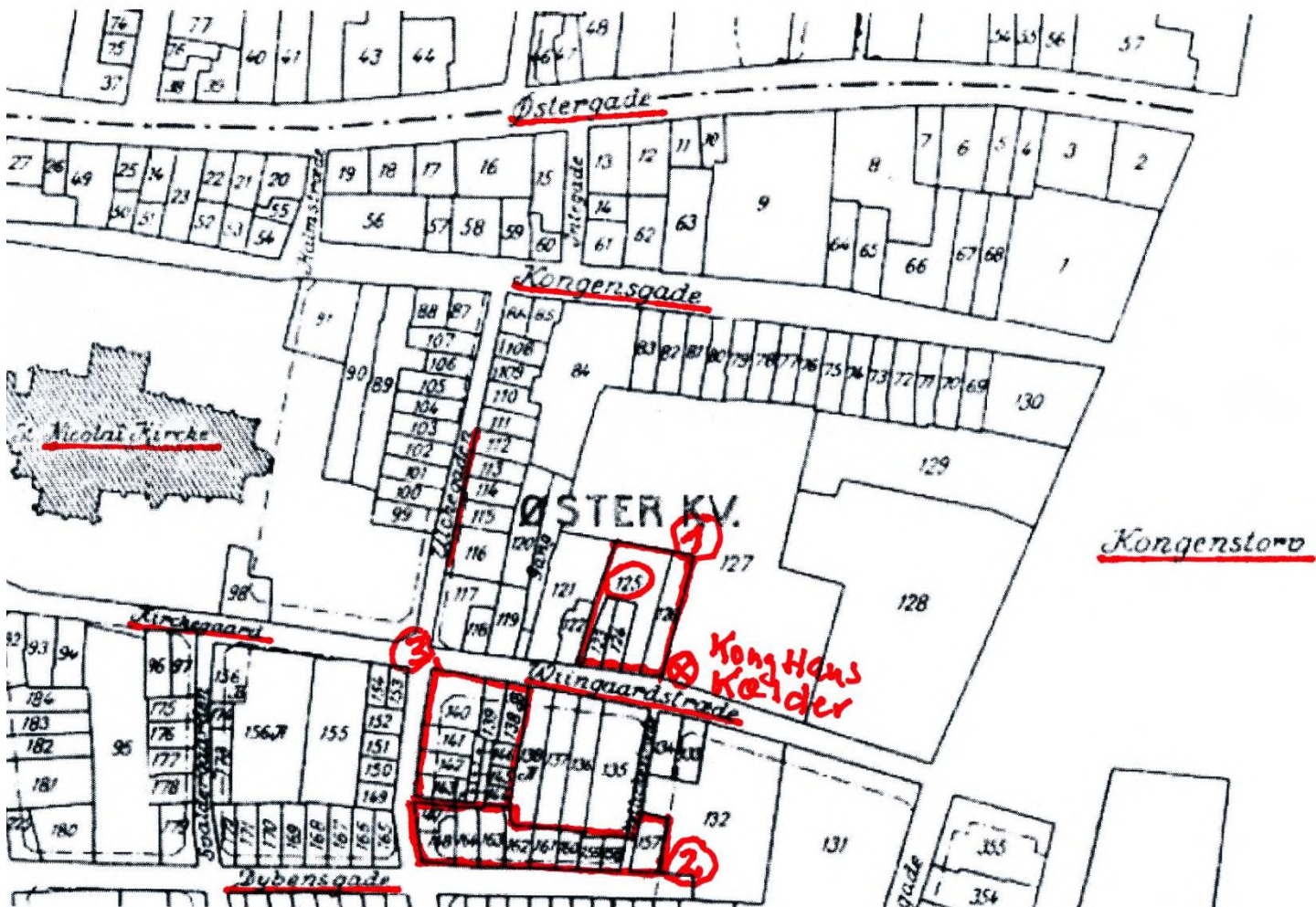
Iver Povelsens største besiddelse af ejendomme og land i København var i Øster Kvarter ved Vingårdstræde, øst for Nikolaj Kirke. Området så en voldsom udvikling under Chr. IV, dog i mindre grad end Christianshavn og Ny København (Sankt Annæ By).³¹ Iver, hans hustru Karen og deres arvinger ejede således gennem 1600-tallet mere end 20 ejendomme i området. Bortset fra en enkel ejendom ved nuværende restaurant Kong Hans Kælder, havde familien typisk ejendommene i få årtier inden de blev solgt - formentlig med en pæn fortjeneste.

Vingårdstræde er på den sydlige del af den firkant, som i dag udgør Magasin. Mod øst Kongens Torv (og senere Holmens Kanal), mod nord Kongens gade, mod vest Ulkegade (Holmensgade), og mod syd stranden med vandet, kaldt Dybet, over til Bremerholm, hvor der var et mindre skibsværft. Værftet, der var ejet af staten, blev med årene kraftigt udvidet og var i 1700-tallet byens største arbejdsplads, bl.a. pga. de mange straffefanger, der arbejdede der.³²

Vingårdsstræde er opkaldt efter en vingård, som lå i strædets østlige ende mod Kongenstorv (nuværende Kongens Nytorv). Vingården omtales i 1503 som Hr. Benedictitis Gård, og i 1529 som 'Benchts gaard som kaldis Vingaarden'. I slutningen af 1400-tallet sloges i et par år mønt i gården, som derfor var kendt som Møntergården. I den østlige ende af Vingårdsstræde lå Østergård. Ud mod Kongenstorv, lå et stort tårn, Byens Tårn eller Kringelen.

³¹ Den følgende beskrivelse er baseret på især Ramsing 1943.

³² Møller 1980.

Øster Kvarter med S. Nicolai kirke i vest og Kongenstov (Kongens Nytorv) i øst. Iver Povlsen ejede de mange grunde, som ses i firkanterne 1, 2 og 3. Familiens vigtigste ejendom var matr. 125 (nu del af Magasin), som ejedes af Lisbet B. Kniphof, derefter hendes anden mand, Markus Hess, derefter dennes enke Margrete Surbeck, der ægtede Iver Povlsen. Efter Margretes død i 1602 giftede Iver sig med Karen P. Munk, der efter Ivers død i 1622 blev ejer af den store grund, som hun efterfølgende lod udstykke i fire mindre grunde. Karen beholdt den største grund (matr. 125), medens de tre mindre grunde blev solgt i 1645.

Området omkring Vingården var kendt som Kongens Kålhavn. I starten af 1500-tallet blev grunde udstykket og kom i privat eje.

En stor grund på den nordlige side af Vingårdsstræde ved siden af Østergård (nr. 1 på kortet s. 23) ejedes således af Lisbet Bertelsdatter Kniphof, derefter hendes enkemand borgmester Markus Hess, efter ham enken Margrete Surbeck, der ægtede Iver Povlsen. Efter Margretes død i 1602 giftede Iver sig med Karen P. Munk, der efter Ivers død i 1622 blev ejer af den store grund, som hun efterfølgende lod udstykke i fire mindre grunde. Karen beholdt den største grund (matr. 125) for sig selv, medens de tre mindre grunde blev solgt i 1645.³³

Efter Karens død i 1650 gik matr. 125, hvor der var flere boliger, i arv til sønnen Peder Iversen Munk, præst ved kirken uden for Nørreport, og efter hans død i 1654 til enken Cathrine (Trine).³⁴ Trine eller hendes arvinger solgte ejendommen, idet den i 1664 tilhørte knivsmed Daldorph.³⁵

Området på den sydlige side af Vingårdstræde, som ledte ned til stranden, var siden begyndelsen af 1500-tallet blevet inddæmmet ved opfyldning af strand og vandområder. Området var ikke bebygget - i år 1600 var der endog forbud mod at bygge her. Det ændrede sig i 1620'erne og de følgende årtier, hvor boliger blev

³³ Ramsing 1943: 76-77.

³⁴ For Peder Iversen Munk, se Vinding 2024. Den smalle gang mellem matr. 122 og 123 var i 1653 kendt som Peder Munks Gang og i 1660 som Trine M. Peders Gang (Ramsing 1943: 13).

³⁵ Ramsing gisner, at Daldorph vistnok var Trines svigersøn (1943: 77). Jeg har ikke fundet kilder, som kan bekræfte denne antagelse.

opført på det inddæmmede land. Syd for Vingårdsstræde opstod således en ny gade, Dybensgade, som lå ud mod vandet, Dybet.

Senere i 1600-tallet blev mere land inddæmmet i syd og nye stræder og gader opstod, bl.a. Laxegade og Hummergade (nu nedlagt) syd for Dybensgade. En bro, Holmens Bro (Nybro) mellem slottet og fastlandet blev etableret. Og senere Holmens Kanal, der løb i en bue langs syd- og østsiden af Øster Kvarter. I 1620 blev et stort stykke land på den nordlige side af Dybensgade skødet (solgt) af Kronen til Iver (nr. 2 på kortet s. 23). I den østlige ende af grunden lå et smalt stræde, Nellikestræde, som forbandt Vingårdsstræde og Dybensgade.³⁶

Efter Ivers død i 1622 arvede enken Karen grunden. Ved hendes død i 1650 tilfaldt jorden formentlig parrets søn, præsten Peder I. Munk. Grunden blev opdelt i 11 individuelle matrikler, som blev frasolgt i 1652-1653. Ikke alle købere betalte kontant, og Peder havde derfor pant i flere af grundene. Peder døde i 1654 og panteretten overgik til enken Trine. Christian Post, der i 1653 havde købt en af grundene, kunne ikke betale sin gæld og grunden blev overtaget af Trine, som få år senere solgte den.

Iver - og senere hans enke - havde også jord på det sydlige hjørne mellem af Vingårdsstræde og Lille Ulkegade (nr. 3 på kortet). På sydsiden af Vingårdsstræde var seks 'boder' (boliger) ejet af kongen, som hans folk fik til bolig. Boderne blev i 1640'erne solgt til private efter starten på opførelsen af Nyboder.

En af boderne på hjørnet af Vingårdsstræde og Lille Ulkegade blev dog allerede i 1620 solgt til Iver Povlsen. Senere købte han,

³⁶ Nellikestræde blev i 1859 omdøbt Asylgade.

hans enke og sønnen Peder I. Munk, yderligere jord i området, som blev udstykket i flere mindre grunde. For at give de inderste grunde adgang var der en smal vinkelbøjet gang, som var kendt som Iffver Povelsens Gang, senere Karen Iffver Povelsens Gang. Efter udstykningen blev grundene solgt i 1640'erne. En grund på sydsiden af Vingårdstræde blev dog ikke solgt og tilhørte i 1653 Ivers søn Peder I. Munk. Efter dennes død i 1654 gik grunden til enken Trine, som solgte den senest 1660. Herefter havde Iver Povelsen, hans hustru og deres efterkommere ikke ejendomme i kvarteret omkring Vingårdstræde.

Iver Povlsens formue

Det er uklart, hvor Iver Povlsens store rigdom kom fra. Iver blev først gift med Margrete Surbech, enke efter Markus Hess, der efter sigende døde i armod efter tidligere at have været Københavns rigeste borger. Margrete, datter af en rig islandsk købmand, havde selv en formue, bl.a. ejendomme, som Iver efter hendes død arvede.³⁷ Markus og hans bror Anders, rådmand i Helsingør, havde store restancer bl.a. i Rusland; lykkedes det Iver på vegne af Margrethe at inddrive gæld fra Markus Hess' skyldnere i Danmark og udlandet?

Iver har givetvis tjent gode penge som boligspekulant - se de mange handler omtalt ovenfor. Og som bygmester af Københavns tredje rådhus?³⁸ Jeg formoder, at boligspekulation var hovedkilden til hans rigdom.

³⁷ Iver formodes at have delt Margrethes formue med hendes datter Lisbeth.

³⁸ Malling 1927: 137.

I 1621, blot ét år før sin død, var Iver aktiv i handlen på Island. Samme år fik han sammen med andre deltagere bevilling til at opføre en reberbane uden for Østerport (nu: Kongens Nytorv). At Iver deltog i opførelsen af en reberbane indikerer, at han havde skibe – i eget navn eller sammen med andre.

I 1614 fik Iver tilladelse til at åbne en beværtning uden for Østerport på land, som hans svigerfar havde ejet. Ejendommen formodes at have ligget ved en vej, som gik nordpå fra København. Man må antage, at der kom mange rejsende - og at Iver har tjent godt på sin beværtning.

Endelig formodes Iver at have modtaget en betydelig medgift fra Karen Munks forældre i forbindelse med hans ægteskab med Karen i 1603.

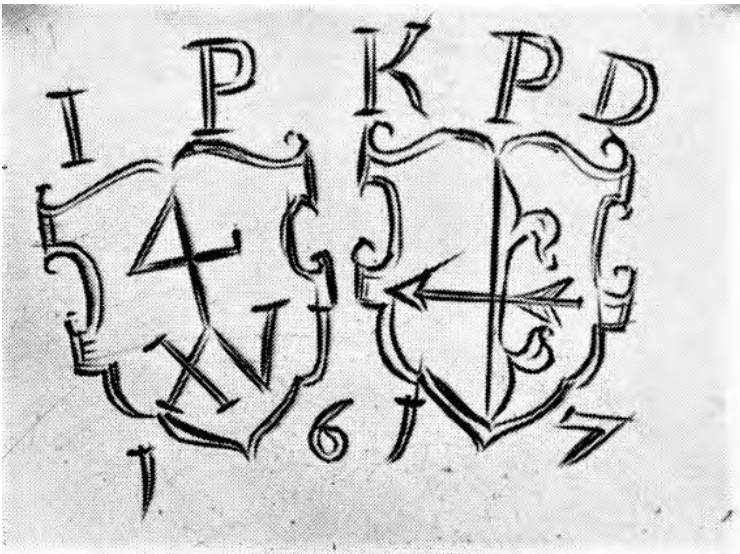
Et bevis på Ivers rigdom er hans sølvkande, som nu opbevares på Nationalmuseet. Den har været genstand for en fin artikel af Lindahl.³⁹ Drikkekandens bund vigtig, idet den har Ivers og Karens bomærkevåben og årstallet 1617. Lindahl beskriver Karens bomærke: en flækket lilje, gennemboret af en pil. Men Lindahl beskriver ikke Ivers våben – måske fordi det er svært at tolke? Viser hans våben øverst et 4-tal, herunder XV? Det er en gåde.⁴⁰

³⁹ Lindahl 1982.

⁴⁰ Nogle kilder oplyser, at Iver Povlsens våben langt op i tiden fandtes i Egtved præstegård. Våbnet, siges det, indeholdt en rød ørn, ”uden tvivl til minde om hans herkomst fra Kolding, hvis slot kaldtes ’Ørnborg’, og hvorfor nogle af Poul-sønnerne [sønner efter rådmænd Povel Jensen] kaldte sig ’Ørn’ (Eliassen 1916: 204). Eliassen, der er en god kilde om Kolding, formodes her at have taget fejl.

Iver Povlsens drikkekande af sølv. 1617. Højde 19cm. Nationalmuseet.

Iver Povlsens (IP) og Karen Pedersdatters (KPD) bomærkevåbener.

Grav og epitafium i Vor Frue Kirke

Iver Povlsen døde i 1622 og blev begravet i Vor Frue Kirke, København. Enken Karen døde i 1650 uden at have giftet sig igen.

I Vor Frue Kirke fandtes tidligere et epitafium og en gravsten tilhørende Iver og Karen.⁴¹

Nationalmuseets værk om Vor Frue Kirke beskriver epitafiet, som var i kirkens midtskib:

”35) *Iver Povelsen, Borgmester, død 18. Febr. 1622, og Hustru Karen Peder Muncksdatter, ’som fødte hannem 13 Børn paa 20 Aarstid’; 8 var døde før Faderen. Opsat af Enken ’med sine kiere Børen.’ Dansk Indskrift og latinsk Vers. Af Sten, med Vaaben og Billede. I Midtskibet.*⁴²”

Resen gengivelse af epitafiet med latinsk vers og dansk inskription:

*“Coldingæ genitus Juvenis sex lustra videbam
Postea eram civis consul Hafniacus
Bis nupsi tredecim genui benedictus obivi
Est anima in cælo corpus in hoc tumulo.”*⁴³

⁴¹ Formodes forsvundet senest 1807 efter branden forårsaget af det engelske bombardement af København.

⁴² Nationalmuseet, 1945-58: 60.

⁴³ Jeg læser ikke Latin. Min bedste oversættelse er: Født i Kolding. Så som ung 6x5 år [inden han blev gift knap 30 år gammel?]. Derefter borgmester i København. Gift to gang og 13 børn. Hans sjæl er i Himlen, kroppen er i denne grav.

“Her neder hviler S. Ifver Povelsen fordem Borgemester i Kiøbenhafn som døde den 18 Februarii, Anno 1622. Med sin kiere Hustru Karen Peders Muncksdaatter som fødte hannem 13 Børn paa 20 Arstid och:/ Af hvilcke Børn 8 for deres Fader er hensofvet och havfer fornefnte Karen Peders Muncksdaatter med sine kiere Børen ladet dette Monument Bekoste sin kiere S. hosbond och deris kiere S. Fader til ære.”⁴⁴

Iver og hustru Karen blev stedt til hvile i en grav i kirkens midtskib.⁴⁵ Nationalmuseets værk om Vor Frue Kirke beskriver gravstenen: ”48) Figursten over Iver Povelsen, Borgmester, død 18. Febr. 1622, 55 Aar gl., og 2. Hustru Karen Pedersdatter Munck, død 10. April 1650, ”med 9 af deris salige kiere Børn.” Blaaagtig Sten med begge ”Corporibus”. Dansk Indskrift. I Midtskibet.⁴⁶”

Resen gengivelse af gravstenens inskription: “Her under hviler S. Ifver Povelsen fordem Borgemester her i Kiøbenhaffn som døde den 18 Februari 1622 i sin Alders 55 Aar og hans kiere Hustru S. Karen Pedersdatter Munck som døde den 10 April 1650 med 9 af deris salige kiere Børn / hvilcke Gud alle en gledelig Opstandelse forleene.⁴⁷”

Malling har beskrevet graven baseret på noter i Vor Frue Kirkes Gravbog, som blev påbegyndt c. 1700: ”I den store Gang...

⁴⁴ Resen 1668: 79-80.

⁴⁵ Professor Rasmus Winding, sønnesøn af Ivers ældre broder Jens, etablerede i anden halvdel af 1600-tallet et gravsted i Skt. Rochi Kapel i Vor Frue Kirke. Gravstedet var delt med Rasmus' bedste ven, den berømte professor Thomas Bartholin, d. 1680.

⁴⁶ Nationalmuseet, 1945-58: 87.

⁴⁷ Resen 1668: 86.

N[ord] ved Siden er sl. Borgmester Jvar Povelens arvel. [arvelige?] dobb. Grav i Muld under en blåagtig Sten med hans og hans Hustrus Corporibus derpå udhugne. Han siges at have bygget Rådhuset. 1606 blev han Rådmand, 1615 Borgmester, døde 18.2.1622, æt. 55 Aar. 1. Gang gift med Margrethe Surbech, som døde 12.9.1602 og begr. i Hellig Gejstes Kirke, 2. gang Karen Pedersdatter Munch, som døde 10.4.1650 og er her begravet.⁴⁸”

Oplysninger om Iver Povlsens epitafium og gravsten er interessante.

For det første nævner Nationalmuseet, at epitafiet havde Ivers våben og billede, og at gravstenen havde ’corporibus’, dvs. kroppe. Desværre har Resen 1668 ikke gengivelser af våben og billeder.

For det andet nævner Malling, at Iver Povlsen siges at have bygget rådhuset. Der er her tale om det tredje rådhus, 1479-1728, som blev ombygget i 1608-1610 i renæssance stil på foranledning af Christian IV. Iver var på det tidspunkt 42 år gammel og rådmand, og hans svigerfar en af byens borgmestre, hvilket har haft betydning hvis Iver rent faktisk fik opgaven med at ombygge rådhuset. Som tidligere nævnt stod Iver i 1609 som ejer af en stor gård ved Nytorv ved siden af rådhuset, som han sikkert havde erhvervet tidligere.

Og for det tredje giver epitafium Karens faders navn som Munck såvel som Munk (!), hvorimod Vor Frue Kirkes Gravbog benytter Munch.

⁴⁸ Malling 1927: 137f.

Hvad skete der med Iver Povlsen og Karens formue?

Ifølge Ivers epitafium fødte Karen 13 børn i løbet af 20 år. Af børnene døde otte før Iver, og endnu et da Karen var enke, dvs. fire børn må have overlevet forældrene.⁴⁹

Intet tyder på, at deres børn var særlig rige. Sønnen Peder Iversen Munk, præst ved kirken uden for Nørreport, arvede nogle ejendomme efter forældrene, men havde åbenbart økonomiske problemer i årene inden sin død i en ung alder.⁵⁰

Begravelserne af de mange børn, der formodes at være døde som spæde eller i en ung alder har uden tvivl kostet mange penge, ligesom velgørenhed og sønnernes lange udenlandsrejser. Hertil kommer udgifter til at opretholde en livsstil, som var en borgmester værdig.

Men det kan ikke være hele forklaringen. Et gæt er, at en stor del af formuen blev tabt pga. uheldige investeringer, og evt. tab af skibe pga. uvejr eller sørøvere (se nedenfor). Men den vigtigste årsag har sikkert været den økonomiske nedgang, som ramte Danmark, specielt Jylland, fra 1620'erne, dvs. efter Karen var blevet enke, pga. Chr. IV's manglende klarsyn, økonomiske uansvarlighed, mange børn, og specielt de dumdristige og uovervejede militære eventyr.⁵¹ Denne økonomiske nedgang må også have ramt Karens søn, præsten Peder Iversen Munk, der døde blot fire år efter sin mor.⁵²

⁴⁹ For Iver Povlsen og Karen Munks børn, se Vinding 2024.

⁵⁰ Rørdam 1857-59: 375-377.

⁵¹ Selv om der var økonomisk nedgang klarede nogle købmænd, bl.a. Mikkel Vibe, sig åbenbart godt.

⁵² Vinding 2024.

Sørøveri i Nordatlanten

Handlen på Island og Færøerne var risikofyldt pga. pirater, der kaprede skibe. Piraterne kom fra bl.a. de britiske øer, Frankrig, Spanien - og Algeriet og Marokko. Men der var også lokale pirater, hvoraf især Mogens Heinesen fra Færøerne blev berømt:

”[Mogens Heinesen] var en færøsk handelsmand og sørøver. Heinesen drev handel mellem Bergen og Færøerne. I 1579 fik han eneret på besejlingen af Færøerne og tilladelse til at udruste sit skib til bekæmpelse af sørøvere. Han afholdt sig ikke selv fra sørøveri og uærligt købmandskab, men med støtte fra Hans Johansen Lindenov, 1542-1596, lensmanden på Bergenhus, bevarede han Frederik 2.s tillid. Heinesen var flere gange stævnet for domstolene både for sit tvivlsomme købmandskab og blodskam. To gange reddede han sig fra de alvorlige anklager ved flugt. 1585-1587 drev han kaperi og sørøveri i tjeneste hos Moritz af Oranje. Efter Frederik 2.s død lykkedes det i 1589 Heinesens gamle fjende rentemester Christoffer Valkendorf at få ham pågrebet og dømt. To dage efter domfældelsen blev Heinesen halshugget. Den hastige eksekvering af dødsdommen kom til at koste Valkendorf hans plads i formynderregeringen, og dommen blev kendt ugyldig.⁵³”

En anden berømt sørøver var Jan Mendoza. Gejsler har givet en farverig skridning af den berømte danske søfarer Jens Munk og admiral Daas møde med Mendoza, der endte med at blive fanget og henrettet:

⁵³ Thomassen, J. og Seerup, J., 2023.

”Over 70 sørøvere kom ud fra vraget og gik ombord i bådene for at blive roet ud til Victor. Omkring 24 af Mendozas mænd havde mistet livet i kampene. Sørøveren bad om nåde for sig selv, sin løjtnant og sin skipper. Der var også 18 personer, der var blevet tvunget med. De øvrige ca. 55 sørøvere blev bundet sammen to og to med ryggen mod hinanden og kastet i havet... Den lille flåde, dvs. orlogsskibene, sørøverskibene og hvalfangerne, ankom til København den 26. august 1615 medbringende over to tusind tønder hvalolie. Kongen beholdt de to hvalfangerskibe, det tredje blev sat fri, resten delt mellem kongen og Daas folk. Den 29. august 1615 blev Jan Mendoza, løjtnant Brae og skipper Linnert dømt til døden. De tre gik hånd i hånd mens de blev ført til henrettelsespladsen [ved Østerport]. Inden henrettelsen hævdes det, at Mendoza tog en tredobbelt guldkæde af sig og overrakte den til admiral Daa som tak for ærlig overvindelse.⁵⁴”

Et specielt problem for kystsamfundene på Island og Færøerne var overfald fra sørøvere fra Nordafrika (kendt som ’tyrkere’), der plyndrede landsbyerne og bortførte befolkningen til Algeriet og Marokko, hvor de endte som slaver.

En ting var at blive bortført til England og andre kristne lande, et andet var til muslimske lande. Fangerne skulle derfor købes fri, således at de atter kunne blive del af det kristne samfund. Der blev arrangeret indsamlinger, bl.a. i kirkerne.

Biskop Mikkelsen, Odense, (der også dækkede Lolland) skriver således i sin dagbog i januar 1626: ”Jeg fik brev fra Lolland om bidrag til fordel for de fangne i Tyrkiet [læs: Nordafrika].” Problemet fortsatte thi i december 1630 skrev biskoppen: ”Jeg

⁵⁴ Gejsler, 2021.

spiste frokost med hr. lensmanden, efter at der var anstillet beregning over kirkernes bidrag til løskøbelse af fanger hos tyrkerne.” Otte år senere: Jeg spiste frokost med hr. lensmanden i Nykøbing... to kongelige breve blev læst op: 1) om bidrag til at løskøbe danske fanger i Tyrkiet. Og februar 1639: Jeg sendte indsamlede gaver til brug for landflygtige og krigsfangne præster i Tyrkiet til København...”⁵⁵

Et af de mest grusomme angreb skete i 1627, da Vespenø og andre kystsamfund ved det sydlige Island blev overfaldet af tre algierske sørøverskibe, hvis besætning dræbte og plyndrede, brændte kirken, og bortførte 242 af indbyggerne, der endte som slaver i 'Tyrkerran' [læs: Algeriet].⁵⁶

Den kendteste af disse var Gudridur Simonardottir, 1598-1682.⁵⁷ Hun var mor til et barn og solgt som slave og konkubine. Hun var blandt de 28 islandske kvinder og 22 mænd fra Island, Norge og Danmark, der blev købt fri i 1635 og 1636 for i alt 16.687 rigsdalere; Gudridur blev efter ni års fangenskab løskøbt i juni 1636 for 200 rd.⁵⁸

Efter hjemkomsten gennemgik Gudridur genoplæring i kristen tro og modersmålet. Her mødte hun den teologistuderende Hallgrimur Petursson, 1614-1674, som hun forelskede sig i. Gudridur blev gravid, og da hendes mand allerede var død, kunne parret gifte sig.

⁵⁵ Riising og Seidelin 1991: 2, 64, 156 og 165.

⁵⁶ Danmarks forhold til Algeriet fortsatte med at være dårligt. I 1769 kom det til krig mellem de to lande - en krig som Danmark tabte. Se Nationalmuseets webtema om Danmarks Krige.

⁵⁷ For Gudridur, se Wikipedia: Gudridur Simonardottir.

⁵⁸ For et fremragende værk om slaverne i Algeriet, inkl. originale breve og andre kilder vedr. løskøbet af fangerne, se Ødegaard 2021.

Petursson blev præst og salmedigter, kendt for sine 50 *passiussálmur* (passionssalmer), som skridt for skridt følger Kristi lidelseshistorie. Der er også en parallel til Péturssons egen lidelseshistorie, idet han led af spedalskhed. Salmerne har sikret Pétursson positionen som Islands betydeligste religiøse digter.

Et andet opsigtsvækkende angreb fandt sted blot to år senere (1629), da bygden Hvalba og andre bygder på Suduroy på Færøerne blev hærget af tre såkaldte 'tyrkiske' [algeriske] sørøverskibe. På vej ud af Hvalbiarfjørður forliste to af dem. I følge sagnet blev resterne af strandingen begravet på stedet kendt som *turkargravir*, «Tyrkergravene». Det sidste skib bortførte omkring 30 kvinder og et barn, der blev solgt som slaver i Nordafrika.⁵⁹

⁵⁹ Faroeislands.dk, Hvalba. Se også Wikipedia: Piratråden på Suduroy.

LITTERATUR

- Birket Smith, S., 1877-1879, Raadmand i Kolding Jens Povlsens Slægtebog, *Danske Samlinger*, 2 R. VI, 1877-1879, pp. 244-260
- Bløndal, S., 1905, *Johan Olafssons oplevelser, som bøsseskytte under Christian IV.*
- Eliassen, P., 1916, Fra Egtved og Ødsted Sogne, *Vejle Amts Aarbøger* 1916: 176-231.
- Friis, A., 1979-84, Markus Hess, *Dansk Bibliografisk Leksikon.*
- Friis, A., 1979-84, Mikkel Vibe, *Dansk Bibliografisk Leksikon.*
- Gejsler, J. 2021, Jens Munks Sørøverjagt i Barentshavet. *Dansk Militærhistorie.*
- Green, J.H. 2001, *Anetavle for Jens Pertou Haahr Nielsen Green (1865-1956).* Privat udgivelse. Slægtsforskernes Bibliotek.
- Lindahl, F. 1982, En københavnerkande, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1982, pp. 103-117.
- Malling, H., 1927, Vor Frue Kirkes Gravbog. *Personalhistorisk Tidsskrift*, Årg. 48, 8. Række, 6. Bind, 2. Hefte
- Marcussen, J., Handelskompanier (hjemmesiden jmarcussen.dk)
- Møller, J. 1980, *Borger i middelalderens København.*
- Nationalmuseet, 1945-58, Vor Frue Kirke, *Danmarks Kirker*, I, bind 1, pp. 3-231
- Nationalmuseet, Danmarks Krige. Krigen mod Algier 1769-72 (natmus.dk)
- N.N. 1926, *Stamtavle over Den Vindingske Slægt MDIX-MCMXXV*
- Oldrup, T. 2007, Poul Jensen Kolding og hans selvbiografi fra ca. 1630, pp. 35-42 i *Koldingbogen 2007.*
- Ramsing, H.U., 1943, *Københavns Ejendomme 1377-1728. Oversigt over Skøder og Adkomster. I. Øster Kvarter.*
- Ramsing, H.U., 1945, *Københavns Ejendomme 1377-1728. Oversigt over Skøder og Adkomster. III. Snarens Kvarter.*

- Ravnholt, A., 1936, Poul Jensen Kolding og hans Slægt, pp. 1-24 i *Vejle Amts Aarbog 1936*.
- Resen, P.H., 1668, *Inscriptiones Hafnienses*
- Riising, A. og Seidelin, M. 1991, *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*.
- Rosenkrantz, P.A.V., 1923, *Herluf Trolles Dreng*.
- Rørdam, H.F., 1857-59, Historiske Efterretninger om Christian IV's Kirke udenfor Nørreport ved Kjøbenhavn, *Kirkehistoriske Samlinger*, Tredje Bind.
- Rørdam, H.F., 1887, To kjøbenhavnske Borgmestre, *Personalthistorisk Tidsskrift* 2. Række, 2. Bind, 4. Hefte.
- Rørdam, H. F., 1930, Præsten og Forfatteren Magister Povl Jensen Kolding, Forstander for Herlufsholm, i Kornerup, B. (ed) 1930, *Til Minde om Holger Fr. Rørdam, 1830-1913*: 9-62. Baseret på en upubliceret afhandling af Rørdam (d. 1913).
- Thomassen, J. og Seerup, J., 2023, Mogens Heinesen, *Den Store Danske*.
- Vinding, M. 2023a, *Povel Jensen, 1509-1572. Rådmand og Skattemester i Kolding. Hans Liv og Samtid*. Slægtsforskernes Bibliotek.
- Vinding, M. 2023b, *Jens Povlsen, c.1542-1592. Rådmand og Tolder i Kolding*. Slægtsforskernes Bibliotek.
- Vinding, M. 2023c, *Søren Povlsen, 1562-1640. Sognepræst i Egtved. Anchersen ættens forfader*. Slægtsforskernes Bibliotek.
- Vinding, M. 2024, *Iver Povlsen, 1566-1622. Købmand og borgmester i København. Hans efterslægt*.
- Wikipedia: *Gudridur Simonardottir*.
- Wikipedia, *Piratråden på Suduroy*.
- Ødegaard, T., 2021, *De Fangene i Tyrkiet vedkommende Kilder til løskjøp av norske, danske og islandske slaver fra Algier 1635–1636*. En kommentert kildepublikasjon.